

ГЕРМАНІЗМЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ТЭХНІЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ КАНЦА XX СТАГОДДЗЯ

Запазычванне слоў з адной мовы ў іншую — вынік эканамічных, палітычных і культурных сувязей з іншымі народамі, а таксама цесных моўных кантактаў ва ўсіх сферах грамадскага жыцця: палітыцы, эканоміцы, навукі, культуры, тэхніцы і інш. У час цеснага міжнароднага супрацоўніцтва адбываецца актыўны працэс ўзбагачэння слоўнікавага складу беларускай мовы лексічнымі адзінкамі іншамоўнага паходжання, у асноўным, для намінацыі новых рэалій і паняццяў.

Лексічныя адзінкі ўваходзяць у актыўны слоўніковы склад, калі адбываецца іх семантычнае асваенне, характэрнае для беларускай рэчаіснасці. «Па ступені адаптаванасці сярод слоў іншамоўнага паходжання вылучаюць тры разнавіднасці: запазычаныя словы, іншамоўныя ўкрапванні і экзатычная лексіка» [1, с. 152].

Запазычаныя словы — словы іншамоўнага паходжання, якія ў выніку семантычнага, фанетычнага і марфалагічнага асваення сталі лексічнымі адзінкамі беларускай мовы (*цукар, гандаль, штэкер*).

Іншамоўныя ўкрапванні — словы і выразы з якой-небудзь мовы, ужытыя ў нязменнай або транслітараванай форме з пэўнай стылістычнай мэтай (*de facto, de visu, a priori*).

Экзатызмы — словы, што называюць прадметы, з’явы, паняцці, характэрныя для жыцця і быту іншых народаў і не ўласцівыя для нашай рэчаіснасці (*мілорд, фрау, хэдхантар*).

Запазычванне адбываецца непасрэдна з моў-крыніц і праз пасярэдніцтва іншых моў двума шляхамі — вусным, ва ўмовах размоўных кантактаў з носьбітамі іншых моў, і пісьмовым — праз кнігі, афіцыйныя дакументы і прыватную перапіску. Найбольш актыўна яны праяўляюцца ў галіне слоўнікавага складу і садзейнічаюць узбагачэнню і удасканаленню лексічнай сістэмы мовы. Запазычанні прыходзяць разам з новымі рэаліямі, з’явамі і паняццямі.

У сучаснай лінгвістыцы праблема ўзбагачэння лексікі беларускай мовы за кошт запазычанняў разглядалася неаднаразова. Існуе шэраг прац, прысвечаных вывучэнню запазычанняў з нямецкай мовы ў старабеларускі перыяд: Прыгодзіч, А.А. «Лексіка нямецкага паходжання ў «Слоўніку беларускай мовы» (2008); Кісель, Т.А., Макарэвіч, А.М. «Лексіка-семантычны аналіз устарэлых германізмаў у беларускай мове» (2011), а таксама распаўсюджванню ў народных гаворках: Галай, В.М. «Семантычная разнастайнасць германізмаў у гаворках Усходняга Палесся» (2009), «Беларуска-польскае этнічнае пагранічча як фактар распаўсюджвання германізмаў у народных гаворках» (2009), Масленнікава, С.С. «Нямецкія найменні адзінак вымярэння вагі і колькасці ў гаворках Гродзеншчыны» (2007), германізмам у мастацкай беларускай прозе і паэзіі: Сцепанчук, Ю.А. «Функцыянальныя рэзервы слоў іншамовнага паходжання ў сучаснай беларускай паэзіі» (1996), Кананенка Дз.А. «Асабовыя назоўнікі нямецкага паходжання ў мове беларускай мастацкай прозы» (2007), Выхота В.А. «Славесныя вобразы ў паэме Якуба Коласа “Новая зямля” і ў нямецкай літаратуры», «Нямецка-беларускія моўныя паралелі» (1996), але комплекснае вывучэнне запазычанняў з нямецкай мовы, што ўвайшлі ў слоўнікавы склад беларускай мовы ў апошнія дзесяцігоддзе ХХ ст. — у перыяд карэнных перамен у сферы палітыкі, эканомікі і культуры беларускага грамадства яшчэ не акрэслівалася.

З мэтай вывучэння асноўных асаблівасцей функцыянавання і заканамернасцей семантычнай і марфалагічнай адаптацыі лексікі нямецкага паходжання ў перыяд з 1990 па 2000 год прадугледжваецца далейшы разгляд тэарэтычных і навукова-метадалагічных аспектаў, што датычаць нямецкамоўнай запазычанай лексікі, яе лексіка-семантычнай і марфалагічнай адаптацыі ў сучаснай беларускай мове. Для дасягнення пастаўленай мэты неабходна прасачыць гісторыю вывучэння запазычанняў з нямецкай мовы, вызначыць прычыны іх з’яўлення ў беларускай мове, выявіць і ідэнтыфікаваць лексіку нямецкага паходжання, што з’явілася крыніцай папаўнення беларускай лексічнай сістэмы ў перыяд апошняга дзясяцігоддзя ХХ стагоддзя.

Германізм — (ад лац. *germanus* — германскі), слова, выраз, канструкцыя, від варварызма, запазычаны з германскіх моў ці пабудаваны па

мадэлі, характэрнай для нямецкай мовы, ўспрымаемы як чужамоўны элемент [5, с. 57].

Запазычанне слоў з нямецкай мовы абумоўлена шматлікімі прычынамі, сярод якіх вылучаюць: экстралінгвістычныя (знешнія) і лінгвістычныя (ўнутраныя).

Да экстралінгвістычных прычын прынята адносіць:

— наяўнасць больш ці менш цесных палітычных, эканамічных і культурных сувязей паміж народамі — носьбітамі моў;

— неабходнасць намінацыі новых прадметаў побыту, тэхнічных, эканамічных, філасофскіх, эканамічных, лінгвістычных паняццяў, працэсаў, характарыстык;

— развіццё навукі і прамысловасці, а таксама ўзаемаўплыў моў абумоўлены неабходнасцю размежавання паміж родам і відам, агульным і спецыяльным, канкрэтным і абстрактным;

— камунікацыйная актуальнасць паняцця і адпаведнае яму слова.

З прыняццем «Закона аб мовах» у студзені 1990 года сферы ўжывання беларускай мовы пашырыліся: значна папоўнілася тэрміналагічная база на беларускай мове, у свет выйшлі грунтоўныя тэрміналагічныя слоўнікі. Стымулюючым фактарам стварэння тэрміналагічных слоўнікаў з'явіўся навукова-тэхнічны прагрэс. Яго поспехі за гэты перыяд выявіліся ў аўтаматызацыі вытворчасці, выкарыстанні атамнай энергіі, электронна-вылічальных машын і ў многіх іншых формах, у выніку чаго па колькасці і актуальнасці ўжывання сярод запазычанняў на першае месца выйшла навуковая і тэхнічная тэрміналогія, якая ў значнай ступені папаўнялася і за кошт запазычанняў з нямецкай мовы.

Шматлікую групу германізмаў складаюць новыя тэрміны гэтага часу, звязаныя з развіццём тэхнікі, ажыўленнем прамысловага і культурнага будаўніцтва, забеспячэннем народнай гаспадаркі новымі машынамі, апаратамі, сродкамі сувязі, тэрміны, што абазначаюць навукова-тэхнічныя паняцці, вытворчыя працэсы, матэрыялы і пад. Падчас даследавання прааналізаваны дванаццаць тэрміналагічных слоўнікаў тэхнічных навук (аб'ём слоўнікаў невялікі — ад 32 да 230 старонак, так як, у асноўным, слоўнікі ствараліся для патрэб вузкіх спецыяльнасцей у ВНУ), у якіх вылучана 267 тэрмінаадзінак, запазычаных з нямецкай мовы, што сведчыць пра актыўнае ўжыванне германізмаў у галіне тэхнічнай тэрміналогіі.

Сярод лінгвістычных прычын пранікнення германізмаў у лексічны склад беларускай мовы вылучаюць наступныя:

— ліквідацыя полісеміі спрадвечнага слова;

— тэндэнцыя да эканоміі ў мове («закон моўнай эканоміі»);

Асноўнымі прыметамі германізмаў у іншых мовах прынята лічыць:

1. словы, захаваўшыя некаторыя прыметы іншамовнага паходжання:

а) суфіксы [-ер], [-ір] — *швелер, шабер, штуцэр, шарнір*;

б) фіналь [-ет] — *штaket, пакет, факультэт*;

в) фіналі [-ель] / [-эль] — *штабель, штэмпель, шпіндэль** (правапіс захаваны згодна з першакрыніцай);

2. не ўласцівыя для беларускай мовы злучэнні:

а) [шп-] — *шплінт, шпонка, шпатэль*;

б) [шт-] — *штамп, штанга, штатыў*;

в) [шн-] — *шнэк, шнур, шноркель*;

г) [-ах-] — *вахта, шахта, крах*;

д) [-ау-] — *шлагбаум, цэйхгауз, маузер*;

3. Словаскладанне без злучальных галосных: *бакенбарды, цыферблат, бундэсбанк*.

4. Інтэрнацыяналізмы — агульнаўжывальныя словы, вядомыя не толькі ў беларускай мове, але і ў іншых еўрапейскіх мовах: *абанент, парламент, банкір*.

У працэсе пераходу слоў з адной мовы ў іншую адбываецца асіміляцыя іншамовных слоў да спрадвечных. Пры фанетычна-арфаграфічным асваенні германізмаў назіраецца:

а) няўстойлівасць гукаў [с]/[ш] — (*снур* — *шнур*);

б) перадача выбухнога [г] фрыкатыўным [h] (*Gastrolle* — [*хастроль*]);

в) змена месца націску: (*Absatz* — *абзац*).

Для граматычнага асваення германізмаў характэрны наступныя асаблівасці:

а) назоўнікі размяркоўваюцца па тыпах скланення згодна з правіламі беларускай мовы ў залежнасці ад тыпу асновы;

б) змяненне граматычнага рода: ням. *das Dach* — н.р; беларус. *дах* — м. р.;

в) змяненне ліку: беларус. *клапан* — адз. л; ням. *die Klappen* — мн. л.

Такім чынам, германізмы займаюць асаблівае месца ў беларускай мове, не гледзячы на значныя адрозненні ў структуры беларускай і нямецкай мовы. Запазычанні з нямецкай мовы папоўнілі склад беларускай лексікі, стымулюючы ў той жа час развіццё яго ўласных рэсурсаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Арашонкава, Г.У. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі. — Мінск, 1999.

2. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. — М., 1962.

3. Баханькоў, А. Я. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы. — Мінск, 1994.

4. Беларускае мовазнаўства: дысертацыі па беларускай мове, абароненыя ў Рэспубліцы Беларусь (1990 — 2011 гг.): навуковы даведнік. — Мінск, 2011.

5. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / пад рэд. М. В. Бірылы. — М., 1990. — С. 57.